

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 347.734(477+436)«19/20»

В. Є. КИРИЧЕНКО,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри фундаментальних юридичних дисциплін
навчально-наукового інституту права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ

ЗЕМЕЛЬНІ БАНКИ ДВОХ ІМПЕРІЙ: ХТО БУВ ПЕРШИМ?

Розглянуто питання появи перших земельних банків на українських землях у складі Австро-Угорської та Російської імперій. Подано етапи генези, яку пройшли установи довгострокового кредиту від примусових з боку держави, станових кредитних товариств до суто приватних акціонерних іпотечних банків.

Святкування двадцятої річниці незалежності України спонукало до підбиття підсумків посттоталітарних процесів трансформації економіки молодій державі. На жаль, результати реформаторської діяльності двох десятиліть, як у цілому, так і у фінансово-кредитній сфері зокрема, не дають підстав тішитись ними. Такий стан справ вимагає від влади звернутися до наукового осмислення досвіду становлення кредитних інституцій на українських землях, враховуючи, що інтересу до цієї проблематики в науковців ніколи не бракувало [Докладніше див. огляд історіографії: 1, с. 10–33].

Проте в окремих дослідженнях ми стикаємося із проявами, так би мовити, неадекватної національної ідентифікації [2; 3; 4]. У зазначених працях заснування Земельного банку гіпотечного, спілки акційної у Львові (Agrar Hypotheken Bank Aktiengesellschaft in Lemberg) подається як «створення першого українського іпотечного банку», що розпочав свою діяльність лише в 1910 р. На наш погляд, таке трактування має вузьконаціоналістичне забарвлення і не є адекватним щодо фактичних обставин історичного процесу. Отже, звернемося до юридичних фактів.

Дві імперії – Габсбургів та Романових, до складу яких у XIX ст. входили українські землі, майже одночасно стали на шлях індустріально-капіталістичної і державно-правової перебудови суспільства. Обидві імперії були змушені наздоганяти розвинуті країни світу, і їм довелося запозичувати найбільш ефективні форми інститутів із вже існуючих європейських прогресивних систем, зокрема це стосується системи іпотечного кредитування й тих організаційно-правових форм, яких вона набувала.

Початковий етап розвитку такої інституції, як іпотечний банк, був представлений прусським досвідом; перша така кредитна установа з'явилася в Сілезії в 1770 р. та отримала назву Сілезького ландшафту (Silesian Landschaft, Breslau). За своєю юридичною сутністю це було примусове з боку держави, станове кредитне товариство, яке об'єднувало взаємною відповідальністю всіх світських і духовних землевласників Сілезії та надавало іпотечні кредити заставними листами [5, р. 46]. І саме цей досвід першими в імперії Габсбургів використали поміщики Галичини, які мали потребу в грошах для ведення свого господарства, а відтак заснували в 1841 р. Галицьке земельне кредитне товариство (Galizischer Landeständiger Creditverband)¹ з метою надання іпотечних позик під заставу нерухомості та земель.

Характерною особливістю пруської моделі було застосування як приватних, так і публічно-правових засад. Щодо публічності, то вона була представлена Галицьким сеймом, котрий узяв участь як у заснуванні та наділенні товариства первинним капіталом із публічних фондів, так і в подальшому контролі за діяльністю товариства [6, с. 112]. Проте з набранням фінансової стабільності публічна складова в товаристві значно зменшилась.

Будучи проявом кооперативного руху та ставлячи собі за мету задоволення суспільних потреб, товариство стало зразком тих фінансових установ довгострокового кредиту, які створювались

¹ З новою редакцією статуту, яку було затверджено у 1868 р., назву було змінено на Галицьке товариство земельного кредиту (Galizischer Bodencreditverein).

не заради отримання прибутку, а для забезпечення фінансових потреб засновників.

За «пруським сценарієм» розвивалися події і в Російській імперії, де банківську систему, що обслуговувала феодально-кріпосницьке господарство, було скасовано ще напередодні реформ 1861 р. як неефективну та непотрібну через відсутність кріпосних, що були заставою по отриманих кредитах. Тому перед поміщиками взагалі та перед урядом безпосередньо поставало завдання влаштувати ефективне кредитування під заставу приватновласницьких земель.

Підготовку нормативної бази було розпочато як звичайно – з утворення спеціальної урядової комісії. Однак напрацювання комісії – вже традиційно – не були підтримані ані урядом, ані дворянством, яке, з одного боку, було розбещене дореформним державним кредитом (вартість дореформених кредитів не перевищувала 5 % річних), а з іншого – ще не звикло вкладати гроші у приватні іпотечні папери. Стан державних фінансів не давав можливості уряду виявити в цьому питанні більшу активність, на кшталт заснування державного іпотечного банку. Більш того, існувала реальна загроза знецінення викупних свідоцтв у разі появи на фінансовому ринку іпотечних цінних паперів. Тому урядовці вирішили за доцільне надати справі влаштування іпотечного кредиту можливість рухатися «природним ходом» [7].

У той час скарги поміщиків на нестачу грошей були таким самим звичайним явищем, як і скарги селян на малоземелля. Вирішувалась ця проблема за допомогою лихварського кредиту на кабальних умовах [8, с. 2], з яким влада намагалась боротися перш за все за допомогою кримінального переслідування [9; 10]. Суспільство із зацікавленням обговорювало актуальне питання [11; 12; 13], пропонувалися альтернативні організаційні форми, що базувались на різних видах власності. Серед проектів були державні, земські, взаємні та акціонерні банки.

Кризовий стан державних фінансів обумовлював негативне ставлення владних кіл до участі казенних грошей у довгостроковому іпотечному кредитуванні, незважаючи на те, що його потребувало помісне дворянство. Майже два десятиріччя по реформі для розвитку цієї сфери не було вжито жодних державних заходів; поміщики теж не виявили підприємницької ініціативи, зокрема й через нестачу коштів. Виняток становила Херсонщина – тут питання про заснування земельного банку, як і в Галичині, було порушено самими поміщиками.

Усвідомлюючи те, що плодючому хліборобному краю необхідне залучення людських та фінансових ресурсів, херсонське дворянство під проводом свого губернатора П. М. Клушина спромоглося позитивно вирішити питання забезпечення землевласників губернії іпотечним кредитом. У травні 1864 р. в Одесі було засновано кредитне товариство, що отримало назву «Земський банк Херсонської губернії» [14], яке поширювало свою дію на землевласників Херсонської губернії, що мали право за законом розпоряджатися своєю земельною власністю. І знов-таки зауважимо, що як і при заснуванні Галицького земельного кредитного товариства в Австро-Угорщині, так і при створенні позичкового товариства на Херсонщині, держава брала участь у цьому процесі. Уряд надав позику в 100 тис. руб із продовольчого капіталу Херсонської губернії, який знаходився в розпорядженні Міністерства внутрішніх справ «для початкового забезпечення безперервного здійснення платежів по заставних листах» [15]. 2 вересня 1864 р., за наслідками рапорту міністра внутрішніх справ Урядуючому Сенату, було затверджено відповідний указ, що визначав алгоритм використання урядової позики [16].

У червні 1866 р., скориставшись прикладом українських поміщиків, уже загальноімперська ініціатива знайшла свою реалізацію шляхом утворення Товариства взаємного поземельного кредиту, яке мало право кредитувати землевласників по всій території Російської імперії, у тому числі і в українських губерніях [17].

Наступний етап генези інституту іпотечного банку в двох імперіях пов'язаний із французьким досвідом заснування у 1852 р. Національного іпотечного банку Франції (Crédit Foncier de France), який перетворив іпотечну установу з об'єднання позичальників на посередницьку установу, що об'єднала кредиторів за допомогою акціонерної організаційно-правової форми. У 1864 р. за ініціативою французьких інвесторів засновується перший в Австро-Угорщині приватний акціонерний земельний банк – Загальноавстрійська земельна кредитна установа (Allgemeine Österreichische Bodencredit-Anstalt). Для Галичини першим таким акціонерним банком став Галицький гіпотечний банк (Galizischer Hypothek Bank), зареєстрований в 1867 р. у Львові [Див.: 18]. Він пережив кризу 70-х років і разом з Буковинською земельною кредитною установою у Чернівцях (Bukowinaer Bodencredit-Anstalt) продовжував задовольняти потреби у фінансових ресурсах у найбідніших провінціях імперії Габсбургів – Галичині та Буковині.

Тривалий час серед науковців, що досліджували проблему появи акціонерних товариств, усталеною вважалась точка зору, за якою Російська імперія належала до тих держав, які запозичили акціонерну форму, а не напрацювали її самостійно [Див.: 19, с. 401; 20]. Проте сьогодні окремі вчені, не заперечуючи факту, що саме західноєвропейська традиція держала перед у повсякденній практиці розвитку цієї організаційно-правової форми, відзначають, що процес систематизації та легалізації правил щодо акціонерної справи розпочався саме в Росії, посиляючись при цьому на маніфест Олександра I від 1 серпня 1807 р. «Про даровані купецтву нові вигоди, відзнаки, переваги і нові способи до розповсюдження і посилення торгових підприємств», згодом включеного як главу «Про торгове товариство» до Статуту торгового т. XI Зводу Законів Російської імперії [21, ст. 55–78 (93)], або на «Положення про компанії на акціях», яке Микола I затвердив у 1836 р., у той час як у Європі такі нормативно-правові акти з'явилися лише з 1843 р. [22; 23].

Проте що стосується банківської справи, зокрема довгострокового кредитування, то тут і Австро-Угорській, і Російській імперіям довелося все ж таки запозичувати європейський досвід. Поступово у владних колах Російської імперії з'явилося усвідомлення прямої вигоди від акціонерного підприємництва, що мало свій прояв в утворенні відповідної правової бази, до цього додався ще й наочний матеріальний зиск від іпотечних операцій. За умов високої у той час прибутковості землі (вона сягала 10 % купівельної ціни й вище) відносно невисокий відсоток довгострокових земельних позик робив вигідною купівлю землі, приміром, у Товаристві взаємного поземельного кредиту чи то в Земському банку Херсонської губернії. Це й обумовлювало привабливість створення акціонерних земельних банків [24, с. 16].

За перше пореформене десятиріччя було зроблено декілька спроб заснування іпотечних банків у формі акціонерних товариств, однак жодна з них не мала успішного завершення [25]. За оцінкою тогочасних економістів, причина крилася у відсутності вільного капіталу, нерозвиненості фондового ринку і, як наслідок, – недостатня обізнаність суспільства з такими фінансовими інституціями, як інвестування у цінні папери [26, с. 11; 8, с. 9].

Перша заява про заснування акціонерного земельного банку надійшла до Міністерства фінансів наприкінці 1870 р. від харківських землевласників та купецтва. Ініціаторами справи були купець першої гільдії О. К. Алчевський та

управляючий Харківською конторою Державного банку І. В. Вернадський [27, арк. 1].

Приватна засновницька ініціатива була підтримана харківським губернатором Д. М. Крапоткіним, який вважав, і не безпідставно, що нова кредитна установа буде сприяти розвитку сільського господарства губернії. Також з метою лобістської підтримки І. В. Вернадському довелося звернутися до державного секретаря Д. М. Сольського з листом, у якому містилось прохання «прихильно прийняти згаданий проект, дати йому по можливості швидкий хід і сприяти його затвердженню» [28, с. 304]. З легкої руки секретаря проект отримав згоду міністра фінансів М. Х. Рейтерна і 12 грудня 1870 р. надійшов до Державної Ради. Під час розгляду проекту статуту в Департаменті державної економії суттєвих правок внесено не було. Полеміку викликало лише питання забезпеченості заставних листів, що емітувались банком, бо відсутність традиційної кругової поруки трохи насторожувала. Більш звичними були кредитні установи, що засновувались на основі взаємної поруки позичальників. Тому Департамент державної економії вирішив погодитись із заснуванням Харківського земельного банку без кругової поруки лише для експерименту. Проект статуту отримав Височайше затвердження 4 травня 1871 р. [29].

Справа зрушила з місця саме в малоросійських губерніях, проте ставлення уряду до іпотечних акціонерних банків залишалось настороженим, на відміну від сприйняття кредитних товариств землевласників. Департамент державної економії Державної Ради, даючи згоду на заснування Харківського земельного банку, відзначав, що дає її лише «як дослід». А «в видах большеї осторожности» слід обмежити суму випуску банком закладних листів (вона не повинна більше ніж у 10 разів перевищувати суму акціонерного та запасного капіталів банку). Проте саме Міністерство фінансів було змушене констатувати, що «у публіки виявилось вельми велике прагнення до засновництва акціонерних земельних банків» [30, с. 47].

Засновницька лихоманка була унормована – це відбулося Височайшим затвердженням 31 травня 1872 р. думки Державної Ради щодо тимчасового порядку заснування приватних кредитних установлень [31], який уповноважив міністра фінансів затверджувати статuti цих банків за умови, що вони будуть змістовно відповідати статутам, які вже затвердив цар і які визнані взірцевими. Для поземельних банків зразковими визнавалися статuti Харківського, Тульського та Полтавського банків. Протягом

року міністр затвердив вісім статутів акціонерних земельних банків [32], серед яких дві кредитні установи було засновано в українських губерніях – Київський та Бессарабсько-Таврійський банки.

Коло засновників акціонерних земельних банків було неоднорідним, проте воно відображало практичні потреби створюваних кредитних установ: банкіри, купці, представники торгових домів, дворяни (землевласники та бюрократи вищого щабля). Представники капіталу привносили у справу і сам капітал, і свій досвід, і ділові зв'язки, однак умови успішного ведення бізнесу в імперії вимагали обов'язкової участі дворянства. Яскравим прикладом цього є згаданий лист І. В. Вернадського до державного секретаря Д. М. Сольського з проханням «посприяти». Навіть окремі дослідники наполягали на тому, що саме участь дворянства була ключовою в справі влаштування приватного іпотечного кредиту. Так, С. С. Хрульов відзначав, що «акціонерні земельні банки... були засновані не капіталістами, а дворянами, які запрошували до участі капіталістів» [24, с. 17]. У той же час проф. П. П. Мігулін та інші фахівці відзначали домінування саме ділків, переважно прибалтійсько-німецького та польсько-єврейського походження, у справі приватного банківництва [33, с. 91; 34, с. 27]. Цю точку зору поділяють і сучасні дослідники: так, проф. Н. А. Проскураєва зазначає, що серед засновників акціонерних банків було достатньо банківських домів Петербурга, Москви, Одеси й Таганрога, а серед банкірів домінували особи німецького, єврейського та грецького походження і лише одиниці – російського та українського, як-от брати Єлісеєви, О. К. Алчевський тощо [35, с. 118].

Щодо засновників приватного банківництва в Австро-Угорській імперії та зокрема на Галичині, то тут також можна констатувати неоднорідність їх складу з перевагою інвесторів польського, німецького, французького та єврейського походження. Спонукаючи галичан до заснування власного парцеляційного банку намагався аматор парцеляційної справи в Галичині – громадський діяч, священик

Т. Войнаровський [Докладніше див.: 36], але, як він сам писав, «не міг знайти кільканадцять свідомих людей, які б щиро присвятилися тій важкій роботі» [37, с. 3].

Усе ж таки в 1908 р. «кільканадцять свідомих людей» для заснування нової інституції – Земельного банку гіпотечного, спілки акційної у Львові – знайти вдалося [38, с. 497]. Окрім Т. Войнаровського, до комітету засновників увійшли такі відомі діячі Галичини, як митрополит А. Шептицький, єпископи К. Чехович та Г. Хомишин, послали до Галицького сейму М. Василько, К. Левицький та інші представники релігійних, ділових та громадських кіл. Саме склад ініціативної групи щодо створення акціонерного іпотечного банку, на наш погляд, дозволив згаданим нами дослідникам називати його першим українським іпотечним банком [2; 3].

Такий методологічний підхід слід визнати неправильним із декількох причин. Називати українським акціонерний банк лише тому, що до його засновників входили переважно галичани, є перекопанням, бо за цією логікою банки Петербурга, Москви, Києва слід називати єврейськими та німецькими, а не російськими. До того ж така організаційно-правова форма, як «спілка акційна», передбачає публічне розміщення емісії цінних паперів, у нашому випадку це 2500 акцій номіналом у 400 крон, половина з яких були іменними, а решта – на пред'явника. Тому навіть важко відстежити, хто за національною приналежністю став власником акцій банку.

Проте якщо наполягати на цьому критерії, то першість слід віддати Харківському земельному банку, засновником та утримувачем контрольного пакету акцій якого тривалий час був сумчанин за походженням – О. К. Алчевський. Отже, визначаючи першість в умовах відсутності української державності, варто говорити про появу тої чи іншої іпотечної установи на українських землях, бо фінансові потреби населення саме цих земель вони були покликані задовольняти. І в цьому сенсі, якщо намагатися визначити перший український іпотечний банк, варто говорити саме про Галицький гіпотечний банк, попри те, що верх у ньому взяли поляки.

Список використаної літератури

1. Кириченко В. Є. Установи довгострокового кредиту Російської імперії в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.): історико-правове дослідження : [монографія] / В. Є. Кириченко. – Х. : Контраст, 2010. – 688 с.
2. Швець В. Перший український іпотечний банк у Львові / В. Швець // Львівські нумізматичні записки. – 2004. – № 1. – С. 46–50.
3. Швець В. До історії створення і розвитку першого українського іпотечного банку / В. Швець // Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність : матеріали міжнар. наук. конф. (14–15 трав. 2004 р.). – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – С. 405–413.

4. Шевчик І. Р. Західноукраїнські банки та кредитні кооперативи у 1848–1939 роках / І. Р. Шевчик // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2010. – Вип. 20.9. – С. 328–341.
5. Mortgage banks and mortgage bond in Europe / European mortgage Federation. – 3rd ed. – Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft, 2001.
6. Ипотечный кредит в Австро-Венгрии / сост. В. О. Малецкий ; под ред. А. К. Голубева ; [Комитет Съездов представителей учреждений русского земельного кредита]. – СПб. : Тип. Киришбаума, 1896. – 158 с.
7. Труды Комиссии Высочайше учрежденной 10 июля 1859 г. для устройства земских банков. – СПб. : Тип. В. Безобразова и Комп., 1862. – Т. 4. Проект положения о частных кредитных учреждениях, производящих операции по залогу недвижимых имуществ [Журнал Комиссии Высочайше учрежденной для устройства земских банков. Марта 7 дня 1862 года]. – СПб. : Тип. В. Безобразова и Комп., 1862.
8. Императорское Вольное Экономическое Общество, III отделение : Стенограф. отчет заседания от 20 января 1873 г. [Предмет прений – поземельный кредит]. – СПб. : Тип. Т-ва «Общественная польза», 1873. – 268 с.
9. Кириченко В. Є. Правова протидія лихварству в Російській імперії / В. Є. Кириченко // Право і Безпека. – 2011. – № 3. – С. 64–72.
10. Кириченко В. Є. Досвід кримінального переслідування лихварських дій у Російській імперії наприкінці XIX ст. / В. Є. Кириченко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Право». – 2011. – № 946. – С. 91–96.
11. Розенталь Л. По вопросу о земледельческом кредите, предложенному на съезде сельских хозяев / Л. Розенталь. – СПб., 1865.
12. Розенталь Л. О поземельном кредите в России / Л. Розенталь. – СПб., 1866.
13. Мещерский А. В. Речь, произнесенная в Московском губернском земском собрании гласным князем А. В. Мещерским (в заседании 21 декабря 1866 г.) по поводу вопроса о поземельных банках / А. В. Мещерский. – М. : Тип. Бахматова, 1867. – 34 с.
14. Высочайше утвержденный Устав Земского Банка Херсонской губернии // ПСЗ. – II. – Т. XXXIX. – 1864. – № 40898; О дополнении § 26 Устава земского Банка Херсонской губернии // ПСЗ. – II. – Т. XLIX. – 1874. – № 53639.
15. Высочайше утвержденное 20 мая 1864 г. мнение Государственного Совета // ПСЗ. – II. – Т. XXXIX. – 1864. – № 40898.
16. Сенатский, по Высочайшему повелению. – Об условиях ссуды Херсонскому земскому Банку из продовольственного капитала Херсонской губернии 100.000 рублей серебром // ПСЗ. – II. – Т. XXXIX. – 1864. – № 41248.
17. Высочайше утвержденный Устав Общества взаимного поземельного кредита // ПСЗ. – II. – Т. XLI. – 1866. – № 43361.
18. Творидло М. Земельний Банк Гіпотечний / М. Творидло. – Львів, 1935. – 88 с.
19. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права. Т. 1 / Г. Ф. Шершеневич ; [ред. В. С. Ем, Н. В. Козлова]. – М. : Статут, 2003. – 480 с.
20. Каминка А. И. Акционерные компании. Юридическое исследование. Т. 1 / А. И. Каминка. – СПб. : Типо-лит. А. Е. Ландау, 1902. – 512 с.
21. Высочайший манифест. – О дарованных купечеству новых выгодах, отличиях, преимуществах и новых способах к распространению и усилению торговых предприятий // СЗ РИ. – Т. XI. – Ч. 2. – Ст. 55–78 (93).
22. Долинская В. В. Торговые общества: сравнительный анализ / В. В. Долинская // Вестник Московского университета. – Сер. 11. Право. – 1992. – № 3. – С. 57–62.
23. Деева Н. Е. Генезис акціонерного підприємництва: українсько-російський досвід / Н. Е. Деева // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – № 172. – С. 134–138.
24. Хрулев С. С. Наш ипотечный кредит: опыт статистического выяснения состояния землевладения в зависимости от его задолженности / С. С. Хрулев. – СПб. : Тип. В. Ф. Киришбаума, 1898. – 160 с. : табл.
25. Высочайше утвержденный Устав Товарищества Поземельного Банка // ПСЗ. – II. – Т. XL. – 1865. – № 41928; Повторно, Высочайше утвержденный Устав Товарищества Поземельного Банка // ПСЗ. – II. – Т. XLI. – 1866. – № 43268; Высочайше утвержденный Устав Общества Поземельного Кредита // ПСЗ. – II. – Т. XL. – 1865. – № 42280; Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета. – О некоторых изменениях в Устав Общества Поземельного Кредита // ПСЗ. – II. – Т. XLI. – 1866. – № 43103.
26. Розенталь Л. По вопросу о земледельческом кредите, предложенному на съезде сельских хозяев / Л. Розенталь. – СПб., 1865.
27. ДАХО. – Ф. 71. – Оп. 1. – Спр. 27.
28. Бовыкин В. И. Коммерческие банки Российской империи / В. И. Бовыкин, Ю. А. Петров. – М. : Перспектива, 1994. – 366 с.
29. Высочайше утвержденный Устав Харьковского земельного Банка // ПСЗ. – II. – Отд. 2-ое. – Т. XLVI. – 1871. – № 49556.
30. Райский Ю. Л. Акционерные земельные банки в России во второй половине XIX – начале XX веков : дис. ... д-ра ист. наук : 07.00.02 / Ю. Л. Райский. – Курск, 1998. – 565 с., включ. : библиогр.

31. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета. – Об учреждении частных кредитных установлений // ПСЗ. – II. – Т. XLVII. – 1872. – № 50913.
32. Высочайше утвержденный Устав Киевского земельного Банка // ПСЗ. – II. – Отд. 2-ое. – Т. XLVII. – 1872. – № 51062, Самарского (№ 51063), Нижегородского (№ 51064), Московского (№ 51061), Виленского (№ 51227), Ярославско-Костромского (№ 51229), Бессарабско-Таврийского (№ 51294), Саратовско-Симбирского, Донского (№ 51328).
33. Мигулин П. П. Наша банковская политика (1729–1903) : [опыт исследования П. П. Мигулина, д-ра фин. права, орд. проф. Харьк. ун-та] / П. П. Мигулин. – Х. : Тип. Печатное дело, 1904. – 440 с.
34. Левин И. И. Акционерные коммерческие банки в России / И. И. Левин. – Т. 1. – Пг. : Тип. Т-ва печат. произв-ва И. Р. Белопольского и К^о, 1917. – 313 с.
35. Проскурякова Н. А. Земельные банки Российской империи / Н. А. Проскурякова. – М. : РОССПЭН, 2002. – 518 с.
36. Докладніше див.: Шевченко О. Участь Тита Войнаровського у парцеляції земель Східної Галичини / О. Шевченко // Український історичний збірник. – Вип. 11. – 2008. – С. 152–158.
37. Войнаровський Т. Справа парцеляційна / Т. Войнаровський // Діло. – 12 листоп. – 1901. – Ч. 254.
38. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців (1848–1914). На підставі споминів / К. Левицький. – Л. : Друкарня оо. Василян у Жовкві, 1926. – 737 с.

Надійшла до редколегії 18.11.2011

КИРИЧЕНКО В. Е. ЗЕМЕЛЬНЫЕ БАНКИ ДВУХ ИМПЕРИЙ: КТО БЫЛ ПЕРВЫМ?

Рассмотрен вопрос появления первых земельных банков на украинских землях в составе Австро-Венгерской и Российской империй. Представлены этапы генезиса, который прошли учреждения долгосрочного кредита от принудительных, со стороны государства, сословных кредитных обществ до исключительно частных акционерных ипотечных банков.

KYRYCHENKO V. LAND BANKS OF TWO EMPIRES: WHO WAS THE FIRST?

The question of appearance of the first land banks in the Ukrainian lands in the Austro-Hungarian and Russian empires is handled. The steps of the genesis are presented, which were got through by long-term credit facilities from forced by the state, estate credit companies to exclusively private mortgage banks.